

Repertoriul jurisprudenței

HOTĂRÂREA CURȚII (Camera a cincea)

21 ianuarie 2016*

„Trimitere preliminară — Concurență — Înțelegeri — Practică concertată — Agenții de turism care participă la un sistem comun informatizat de oferte de călătorie — Limitare automată a cotei de reducere la achiziționarea online a călătoriilor — Mesaj al administratorului de sistem referitor la limitarea menționată — Acord tacit care poate fi calificat drept practică concertată — Elemente constitutive ale unui acord și ale unei practici concertate — Aprecierea probelor și nivelul probatoriu necesar — Autonomie procedurală a statelor membre — Principiul efectivității — Prezumția de nevinovăție”

În cauza C-74/14,

având ca obiect o cerere de decizie preliminară formulată în temeiul articolului 267 TFUE de Lietuvos vyriausioji administracinis teismas (Curtea Administrativă Supremă a Lituaniei), prin decizia din 17 ianuarie 2014, primită de Curte la 10 februarie 2014, în procedura

„Eturas” UAB,

„AAA Wrislit” UAB,

„Baltic Clipper” UAB,

„Baltic Tours Vilnius” UAB,

„Daigera” UAB,

„Feronā” UAB,

„Freshtravel” UAB,

„Guliverio kelionės” UAB,

„Kelionių akademija” UAB,

„Kelionių gurmanai” UAB,

„Kelionių laikas” UAB,

„Litamicus” UAB,

„Megaturas” UAB,

„Neoturas” UAB,

* Limba de procedură: lituaniana.

„TopTravel” UAB,

„Travelonline Baltics” UAB,

„Vestekspres” UAB,

„Visveta” UAB,

„Zigzag Travel” UAB,

„ZIP Travel” UAB

împotriva

Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba,

cu participarea:

„Aviaeuropa” UAB,

„Grand Voyage” UAB,

„Kalnų upė” UAB,

„Keliautojų klubas” UAB,

„Smaragdas travel” UAB,

„700LT” UAB,

„Aljus ir Ko” UAB,

„Gustus vitae” UAB,

„Tropikai” UAB,

„Vipauta” UAB,

„Vistus” UAB,

CURTEA (Camera a cincea),

compusă din domnul T. von Danwitz, președintele Camerei a patra, îndeplinind funcția de președinte al Camerei a cincea, și domnii D. Šváby, A. Rosas, E. Juhász (raportor) și C. Vajda, judecători,

avocat general: domnul M. Szpunar,

grefier: domnul M. Aleksejev, administrator,

având în vedere procedura scrisă și în urma ședinței din 7 mai 2015,

luând în considerare observațiile prezentate:

— pentru „AAA Wrislit” UAB, de L. Darulienė și de T. Blažys, avokatai;

- pentru „Baltic Clipper” UAB, de J. Petrulionis, de L. Šlepaitė și de M. Juonys, avokatai;
 - pentru „Baltic Tours Vilnius” UAB și „Kelionių laikas” UAB, de P. Koverovas și de R. Moisejevas, avokatai;
 - pentru „Guliverio kelionės” UAB, de M. Juonys și de L. Šlepaitė, avokatai;
 - pentru „Kelionių akademija” UAB și „Travelonline Baltics” UAB, de L. Darulienė, avokatė;
 - pentru „Megaturas” UAB, de E. Kisielius, avokatas;
 - pentru „Vestekspress” UAB, de L. Darulienė, de R. Moisejevas și de P. Koverovas, avokatai;
 - pentru „Visveta” UAB, de T. Blažys, avokatas;
 - pentru Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba, de E. Pažėraitė și de S. Tolušytė, în calitate de agenți;
 - pentru „Keliautojų klubas” UAB, de E. Burgis și de I. Sodeikaitė, avokatai;
 - pentru guvernul lituanian, de D. Kriauciūnas, de K. Dieninis și de J. Nasutavičienė, în calitate de agenți;
 - pentru guvernul austriac, de C. Pesendorfer, în calitate de agent;
 - pentru Comisia Europeană, de A. Biolan, de V. Bottka și de A. Steiblytė, în calitate de agenți,
- după ascultarea concluziilor avocatului general în ședința din 16 iulie 2015,
- pronunță prezenta

Hotărâre

- 1 Cererea de decizie preliminară privește interpretarea articolului 101 TFUE.
- 2 Această cerere a fost formulată în cadrul unui litigiu între „Eturas” UAB (denumită în continuare „Eturas”), „AAA Wrislit” UAB, „Baltic Clipper” UAB, „Baltic Tours Vilnius” UAB, „Daigera” UAB, „Feronā” UAB, „Freshtravel” UAB, „Guliverio Kelionės” UAB, „Kelionių akademija” UAB, „Kelionių gurmanai” UAB, „Kelionių laikas” UAB, „Litamicus” UAB, „Megaturas” UAB, „Neoturas” UAB, „Top Travel” UAB, „Travelonline Baltics” UAB, „Vestekspress” UAB, „Visveta” UAB, „Zigzag Travel” UAB și „ZIP Travel” UAB, care sunt agenții de turism, pe de o parte, și Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba (Consiliul Concurenței din Republica Lituania, denumit în continuare „Consiliul Concurenței”), pe de altă parte, în legătură cu o decizie prin care acesta din urmă a obligat agențiile de turism menționate la plata unor amenzi pentru faptul că au convenit practici anticoncurențiale și au participat la acestea.

Cadrul juridic

- 3 Considerentul (5) al Regulamentului (CE) nr. 1/2003 al Consiliului din 16 decembrie 2002 privind punerea în aplicare a normelor de concurență prevăzute la articolele [101] și [102] din [Tratatul FUE] (JO 2003, L 1, p. 1, Ediție specială, 08/vol. 1, p. 167) prevede:

„Pentru a asigura aplicarea eficientă a normelor comunitare de concurență și, în același timp, respectarea drepturilor fundamentale la apărare, prezentul regulament ar trebui să reglementeze sarcina probei în cadrul aplicării articolelor [101] și [102] din tratat. Ar trebui ca părții sau autorității care invocă o încălcare a articolului [101] alineatul (1) și a articolului [102] să îi revină sarcina probei în conformitate cu cerințele legale. Ar trebui ca întreprinderea sau asociația de întreprinderi care invocă beneficiul apărării împotriva constatării unei încălcări să demonstreze, în conformitate cu cerințele legale impuse, că sunt îndeplinite condițiile de aplicare a unei astfel de apărări. Prezentul regulament nu afectează nici normele naționale privind nivelul probatoriu necesar, nici obligațiile autorităților de concurență și ale instanțelor din statele membre de a stabili elementele relevante ale unei cauze, cu condiția ca astfel de reguli și obligații să fie compatibile cu principiile generale ale dreptului comunitar.”

- 4 Articolul 2 din acest regulament, intitulat „Sarcina probei”, prevede:

„În orice procedură națională sau comunitară de aplicare a articolelor [101] și [102] din tratat, sarcina probei unei încălcări a articolului [101] alineatul (1) sau a articolului [102] din tratat revine părții sau autorității care invocă încălcarea. Întreprinderii sau asociației de întreprinderi care invocă beneficiul articolului [101] alineatul (3) din tratat îi revine sarcina de a dovedi că sunt îndeplinite condițiile din respectivul alineat.”

Litigiul principal și întrebările preliminare

- 5 Reiese din decizia de trimitere că Eturas este titulara unor drepturi exclusive asupra programului informatic E-TURAS și administratorul acestuia.
- 6 Acest program informatic este un sistem comun de rezervare online a călătoriilor. El permite agențiilor de turism care au achiziționat prin contract o licență de exploatare de la Eturas să propună vânzarea de călătorii prin intermediul site-ului lor internet potrivit unui mod de prezentare a rezervărilor uniform și stabilit de Eturas. Contractul de licență sus-menționat nu cuprinde nicio clauză care ar permite administratorului respectivului program informatic să modifice prețurile stabilite de agențiile de turism care utilizează acest sistem pentru serviciile pe care le vând.
- 7 Fiecare agenție de turism are în programul informatic E-TURAS un cont electronic personal la care se poate conecta prin utilizarea unei parole care i-a fost atribuită la momentul semnării contractului de licență. În acest cont, agențiile de turism au acces la o poștă specifică sistemului de rezervare E-TURAS, care funcționează ca o poștă electronică. Așadar, mesajele trimise prin această poștă se citesc ca e-mailuri și, în consecință, pentru a fi citite, trebuie să fie deschise în prealabil de destinatarul lor.
- 8 În cursul anului 2010, Consiliul Concurenței a deschis o investigație pe baza informațiilor date de una dintre agențiile care utilizează sistemul de rezervare E-TURAS și potrivit cărora agențiile de turism coordonau între ele reducerile pentru călătoriile vândute prin intermediul acestui sistem.
- 9 Această investigație a permis să se stabilească faptul că, la 25 august 2009, directorul Eturas a adresat mai multor agenții de turism, în orice caz cel puțin uneia dintre acestea, un e-mail intitulat „Vot”, prin care se solicita destinatarului să se exprime cu privire la oportunitatea unei scăderi a cotei reducerii pe internet, pentru a o modifica de la 4 % la o tranșă cuprinsă între 1 % și 3 %.

- 10 La 27 august 2009, la ora 12.20, administratorul programului informatic E-TURAS a transmis, prin intermediul poștei interne a acestui program informatic, în orice caz către cel puțin două dintre agențiile de turism în cauză, un mesaj intitulat „Mesaj privind scăderea reducerii pentru rezervările de călătorii pe internet, între 0 % și 3 %” (denumit în continuare „mesajul în discuție în litigiul principal”) și formulat astfel:
- „Ca urmare a evaluării declarațiilor, a propunerilor și a cerințelor agențiilor de turism în ceea ce privește aplicarea unei cote de reducere pentru rezervările de călătorii prin internet, introducem posibilitatea acordării unor reduceri pe internet cuprinse, la alegere, între 0 % și 3 %. Această «plafonare» a cotei reducerii va ajuta la menținerea cuantumului comisionului și la normalizarea condițiilor de concurență. Atenție! pentru agențiile de turism care acordă reduceri cu o cotă mai mare de 3 %, [aceasta] va fi în mod automat scăzută la 3 % începând cu ora 14. Dacă ați difuzat informații privind cota de reducere, vă sugerăm să le modificați în consecință.”
- 11 După data de 27 august 2009, site-urile internet ale unui număr de opt agenții de turism cuprindeau mesaje publicitare referitoare la o reducere de 3 % pentru călătoriile oferite. Atunci când se proceda la o rezervare, se deschidea o fereastră și se menționa că respectiva călătorie aleasă făcea obiectul unei reduceri de 3 %.
- 12 Investigația întreprinsă de Consiliul Concurenței a permis să se stabilească faptul că modificările tehnice aduse programului informatic E-TURAS în urma transmiterii mesajului în discuție în litigiul principal presupuneau că, deși agențiile de turism în cauză nu erau împiedicate să acorde clienților lor reduceri mai mari de 3 %, acordarea unor astfel de reduceri necesita însă din partea acestor agenții îndeplinirea unor formalități tehnice suplimentare.
- 13 În decizia sa din 7 iunie 2012, Consiliul Concurenței a considerat că 30 de agenții de turism, precum și Eturas au participat, între 27 august 2009 și sfârșitul lunii martie 2010, la o practică anticoncurențială privind reducerile acordate pentru rezervările efectuate prin intermediul programului informatic E-TURAS.
- 14 Potrivit acestei decizii, practica anticoncurențială a început în ziua în care mesajul în discuție în litigiul principal, care privea scăderea cotei reducerilor, a apărut în sistemul de rezervare E-TURAS, iar limitarea sistematică a acestei cote în cadrul exploatării sistemului respectiv a fost pusă în aplicare.
- 15 Consiliul Concurenței a considerat că agențiile de turism care utilizau sistemul de rezervare E-TURAS în perioada în cauză și care nu au formulat obiecții răspundeau pentru o încălcare a normelor de concurență, din moment ce puteau în mod rezonabil să creadă că toți ceilalți utilizatori ai sistemului menționat ar limita, și ei, reducerile la maximum 3 %. A dedus din aceasta că respectivele agenții s-au informat reciproc cu privire la cota reducerii pe care aveau intenția să o aplice în viitor și au exprimat astfel indirect, printr-o achiesare implicită sau tacită, o voință comună în ceea ce privește comportamentul lor pe piața relevantă. Consiliul Concurenței a concluzionat că acest comportament al respectivelor agenții pe piața relevantă trebuia să fie analizat ca constituind o practică concertată și a apreciat că, deși Eturas nu opera pe piața relevantă, ea a avut un rol prin facilitarea acestei practici.
- 16 În consecință, Consiliul Concurenței a declarat Eturas și agențiile de turism în cauză vinovate în special de încălcarea articolului 101 alineatul (1) TFUE și le-a aplicat amenzi. Agenția de turism care a informat Consiliul Concurenței despre existența acestei încălcări a beneficiat de imunitate la amenzi în temeiul unui program de clemență.
- 17 Reclamantele din litigiul principal au atacat decizia Consiliului Concurenței în fața Vilniaus apygardos administracinis teismas (Tribunalul Administrativ Regional din Vilnius). Prin hotărârea din 8 aprilie 2013, acest tribunal a admis în parte acțiunile și a redus cuantumul amenzilor aplicate.

- 18 Atât reclamantele din litigiul principal, cât și Consiliul Concurenței au formulat apel împotriva hotărârii respective în fața Lietuvos vyriausioji administracinis teismas (Curtea Administrativă Supremă a Lituaniei).
- 19 Reclamantele din litigiul principal susțin că nu au participat la o practică concertată în sensul articolului 101 alineatul (1) TFUE sau al dispozițiilor dreptului național corespunzătoare și că nu pot fi obligate să răspundă pentru actele unilaterale ale Eturas. Unele dintre reclamante afirmă că nu au primit sau că nu au citit mesajul în discuție în litigiul principal, întrucât exploatarea programului informatic E-TURAS nu reprezenta decât o parte infimă a cifrei lor de afaceri și nu acordau atenție modificărilor aduse respectivului program informatic. Acestea arată că au continuat să utilizeze sistemul informatic chiar și după punerea în aplicare tehnică a plafonării reducerilor, având în vedere că nu exista un alt sistem informatic și că ar fi fost foarte scump să dezvolte altul ele însele. În sfârșit, afirmă că, în principiu, reducerile nu erau limitate, întrucât agențiile de turism în cauză aveau întotdeauna posibilitatea de a acorda clienților reduceri individuale de fidelitate suplimentare.
- 20 Consiliul Concurenței susține că sistemul de rezervare E-TURAS oferea reclamantelor din litigiul principal mijlocul de a-și coordona acțiunile și de a face să dispară orice necesitate de a organiza reuniuni. În acest scop, indică, pe de o parte, că condițiile de utilizare a acestui sistem permiteau reclamantelor respective, chiar fără contact direct, să ajungă la o „coordonare de voințe” în ceea ce privește o limitare a reducerilor și, pe de altă parte, că faptul de a nu se opune la limitarea reducerilor echivalează cu o achiesare tacită la aceasta. Consiliul Concurenței arată că sistemul menționat funcționa în condiții uniforme și era ușor de identificat pe site-urile internet ale agențiilor de turism în discuție în litigiul principal, pe care erau publicate informații referitoare la reducerile acordate. Aceste agenții de turism nu s-ar fi opus la limitarea reducerilor pusă astfel în aplicare și în acest mod și-ar fi dat de înțeles reciproc că aplicau reduceri cu o cotă limitată, eliminând orice incertitudine cu privire la cotele de reducere. Potrivit Consiliului Concurenței, revenea reclamantelor din litigiul principal sarcina de a se comporta în mod avizat și responsabil și nu puteau să ignore mesaje referitoare la instrumentele utilizate în cadrul activității lor economice și să nu le acorde atenție acestora.
- 21 Instanța de trimitere ridică problema interpretării care trebuie dată articolului 101 alineatul (1) TFUE și în special a repartizării sarcinii probei în scopul aplicării acestei dispoziții. Astfel, aceasta are îndoieli cu privire la existența unor criterii suficiente de natură să determine în speță participarea agențiilor de turism în cauză la o practică concertată de natură orizontală.
- 22 Instanța de trimitere subliniază în acest scop că, în speță, principalul element de probă pentru a justifica o condamnare este constituit numai de o prezumție, în temeiul căreia agențiile de turism în cauză ar fi citit sau ar fi trebuit să citească mesajul în discuție în litigiul principal și ar fi trebuit să înțeleagă toate implicațiile cuprinse în decizia referitoare la limitarea cotelor reducerilor pentru călătoriile oferite. În acest sens, ea menționează că prezumția de nevinovăție se aplică în cadrul sancționării încălcărilor care intervin în dreptul concurenței și își exprimă îndoielile cu privire la posibilitatea de a sancționa agențiile de turism în discuție în litigiul principal numai în temeiul primei dintre aceste prezumții, cu atât mai mult cu cât unele dintre acestea au negat că au avut cunoștință de mesajul în discuție în litigiul principal, în timp ce altele au vândut prima lor călătorie numai după modificările tehnice intervenite sau nu au vândut deloc prin intermediul sistemului de rezervare E-TURAS.
- 23 În același timp, instanța de trimitere admite că agențiile de turism care utilizează sistemul de rezervare E-TURAS știau sau trebuiau în mod necesar să știe că și concurenții lor utilizau acest sistem, motiv pentru care este posibil să se considere că respectivele agenții trebuiau să facă dovadă atât de circumspecție, cât și de diligență și, prin urmare, nu puteau să se abțină să citească mesajele pe care le primeau. În acest sens, instanța de trimitere arată că o parte dintre agențiile sancționate de Consiliul Concurenței au recunoscut că au luat cunoștință de conținutul mesajului în discuție în litigiul principal.

- 24 Instanța de trimitere încearcă, așadar, să stabilească dacă, în împrejurările cauzei cu care este sesizată, simpla trimitere a unui mesaj referitor la o limitare a cotelor reducerilor ar putea să constituie o probă suficientă care să stabilească sau să permită să se prezume că operatorii economici care participau la sistemul de rezervare E-TURAS aveau sau trebuiau în mod necesar să aibă cunoștința de o astfel de limitare, în condițiile în care mai mulți dintre aceștia susțin că nu au avut cunoștința de această limitare, unii dintre ei nu au modificat cota reducerii efectiv aplicate, iar alții nu au vândut nicio călătorie prin intermediul acestui sistem în perioada în cauză.
- 25 În aceste condiții, Lietuvos vyriausioji administracinis teismas (Curtea Administrativă Supremă a Lituaniei) a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:
- „1) Într-o situație în care operatorii economici participă la un sistem informatic comun precum cel descris în speță și în care Consiliul Concurenței a făcut dovada că în sistemul menționat au fost introduse un mesaj de sistem referitor la aplicarea unei limitări a reducerilor și o restricție tehnică privind cota reducerilor, articolul 101 alineatul (1) TFUE ar trebui să fie interpretat în sensul că se poate prezuma că operatorii economici în cauză au avut cunoștința sau trebuie să fi avut cunoștința despre mesajul introdus în sistemul informatic și că, întrucât nu s-au opus aplicării unei astfel de limitări privind reducerile, aceștia au acceptat-o în mod tacit, iar pentru acest motiv poate fi angajată răspunderea lor pentru participarea la o practică concertată în sensul articolului 101 alineatul (1) TFUE?
- 2) În cazul în care răspunsul la prima întrebare este negativ, ce factori ar trebui luați în considerare pentru a stabili dacă operatorii economici care participă la un sistem informatic comun, în împrejurări precum cele din litigiul principal, participă la o practică concertată în sensul articolului 101 alineatul (1) TFUE?”

Cu privire la întrebările preliminare

- 26 Prin intermediul întrebărilor formulate, care trebuie analizate împreună, instanța de trimitere solicită să se stabilească, în esență, dacă articolul 101 alineatul (1) TFUE trebuie interpretat în sensul că, atunci când administratorul unui sistem informatic destinat să permită unor agenții de turism să vândă călătorii pe site-ul lor internet potrivit unui mod de rezervare uniform transmite acestor operatori economici, prin intermediul unei poște electronice personale, un mesaj prin care îi avertizează că reducerile aferente produselor vândute prin intermediul acestui sistem vor fi pe viitor plafonate și că, în urma difuzării acestui mesaj, sistemul în cauză suferă modificările tehnice necesare pentru a pune în aplicare această măsură, se poate prezuma că respectivii operatori au luat cunoștință sau ar fi trebuit în mod necesar să ia cunoștință de respectivul mesaj și, în lipsa oricărei opoziții din partea lor la o astfel de practică, că au participat la o practică concertată în sensul dispoziției menționate.
- 27 Cu titlu introductiv, trebuie amintită jurisprudența Curții potrivit căreia orice operator economic trebuie să stabilească în mod autonom politica pe care intenționează să o urmeze pe piața comună. Așadar, o asemenea cerință privind autonomia se opune în mod riguros oricărui contact direct sau indirect între asemenea operatori, de natură fie să influențeze comportamentul pe piață al unui concurent actual sau potențial, fie să dezvăluie unui astfel de concurent comportamentul pe care întreprinderea însăși este decisă sau preconizează să îl adopte pe piață, atunci când contactele au drept obiect sau drept efect realizarea unor condiții de concurență care nu ar corespunde condițiilor normale de pe piața relevantă (a se vedea în acest sens Hotărârea T-Mobile Netherlands și alții, C-8/08, EU:C:2009:343, punctele 32 și 33, precum și jurisprudența citată).
- 28 Curtea a mai statuat deja că modurile pasive de participare la încălcare, precum prezența unei întreprinderi la reuniuni în cursul cărora au fost încheiate acorduri având un obiect anticoncurențial, fără să se fi opus în mod vădit, reflectă o complicitate care este de natură să angajeze răspunderea sa

potrivit articolului 101 TFUE, având în vedere că aprobarea tacită a unei inițiative nelegale, fără a se distanța în mod public de conținutul acesteia sau fără a o denunța entităților administrative, are drept efect să încurajeze continuarea încălcării și să compromită descoperirea sa (a se vedea în acest sens Hotărârea AC-Treuhand/Comisia, C-194/14 P, EU:C:2015:717, punctul 31 și jurisprudența citată).

- 29 În primul rând, în măsura în care instanța de trimitere ridică problema dacă transmiterea unui mesaj precum cel în discuție în litigiul principal poate constitui o probă suficientă pentru a stabili că operatorii care au participat la sistem aveau sau trebuiau în mod necesar să aibă cunoștința de conținutul său, trebuie amintit că, potrivit articolului 2 din Regulamentul nr. 1/2003, în orice procedură națională de aplicare a articolului 101 TFUE, sarcina probei unei încălcări a articolului 101 alineatul (1) TFUE revine părții sau autorității care invocă încălcarea.
- 30 Deși articolul 2 din Regulamentul nr. 1/2003 guvernează expres atribuirea sarcinii probei, el nu conține dispoziții referitoare la aspectele procedurale mai specifice. Astfel, regulamentul menționat nu cuprinde o dispoziție privind principiile care guvernează aprecierea probelor și nivelul probatoriu necesar în cadrul unei proceduri naționale de aplicare a articolului 101 TFUE.
- 31 Această concluzie este coroborată de considerentul (5) al Regulamentului nr. 1/2003, în care se arată în mod expres că acest regulament nu afectează normele naționale privind nivelul probatoriu necesar.
- 32 Or, potrivit unei jurisprudențe constante, în lipsa unor norme ale Uniunii în materie, revine ordinii juridice interne din fiecare stat membru atribuția de a le stabili, în temeiul principiului autonomiei procedurale, cu condiția însă ca acestea să nu fie mai puțin favorabile decât cele aplicabile unor situații similare supuse dreptului intern (principiul echivalenței) și să nu facă imposibilă în practică sau excesiv de dificilă exercitarea drepturilor conferite de dreptul Uniunii (principiul efectivității) (a se vedea în acest sens Hotărârea VEBIC, C-439/08, EU:C:2010:739, punctul 63, precum și Hotărârea Nike European Operations Netherlands, C-310/14, EU:C:2015:690, punctul 28 și jurisprudența citată).
- 33 Desigur, Curtea s-a pronunțat în sensul că prezumția de cauzalitate dintre o concertare și comportamentul pe piață al întreprinderilor care participă la aceasta, potrivit căreia întreprinderile respective, atunci când rămân active pe această piață, țin seama de schimbul de informații cu concurenții lor pentru a-și stabili comportamentul pe această piață, decurge din articolul 101 alineatul (1) TFUE și, în consecință, face parte integrantă din dreptul Uniunii, pe care instanța națională este obligată să îl aplice (a se vedea în acest sens Hotărârea T-Mobile Netherlands și alții, C-8/08, EU:C:2009:343, punctele 51-53).
- 34 Spre deosebire însă de această prezumție, răspunsul la întrebarea dacă simpla transmitere a unui mesaj precum cel în discuție în litigiul principal poate, în raport cu ansamblul circumstanțelor prezentate instanței de trimitere, să constituie o probă suficientă pentru a stabili că destinatarii acestuia aveau sau trebuiau în mod necesar să aibă cunoștința de conținutul său nu rezultă din noțiunea „practică concertată” și nu este intrinsec legată de aceasta. Prin urmare, trebuie să se considere că o asemenea întrebare privește aprecierea probelor și nivelul probatoriu necesar, astfel încât ține, în temeiul principiului autonomiei procedurale și sub rezerva principiilor echivalenței și efectivității, de dreptul național.
- 35 Principiul efectivității impune, cu toate acestea, ca normele naționale care reglementează aprecierea probelor și nivelul probatoriu necesar să nu facă imposibilă sau excesiv de dificilă punerea în aplicare a normelor de concurență ale Uniunii și în special să nu aducă atingere aplicării efective a articolelor 101 TFUE și 102 TFUE (a se vedea în acest sens Hotărârea Pfleiderer, C-360/09, EU:C:2011:389, punctul 24).

- 36 În această privință, trebuie amintit că, potrivit jurisprudenței Curții, existența unei practici concertate sau a unui acord anticoncurențial trebuie, în majoritatea cazurilor, să fie dedusă din anumite coincidențe și indicii care, primate în ansamblu, pot constitui, în absența unei alte explicații coerente, dovada unei încălcări a normelor de concurență (a se vedea în acest sens Hotărârea Total Marketing Services/Comisia, C-634/13 P, EU:C:2015:614, punctul 26 și jurisprudența citată).
- 37 În consecință, principiul efectivității impune ca dovada unei încălcări a dreptului concurenței al Uniunii să poată fi adusă nu numai prin probe directe, ci și prin intermediul unor indicii, cu condiția ca acestea să fie obiective și concordante.
- 38 În măsura în care instanța de trimitere are îndoieli cu privire la posibilitatea de a constata că agențiile de turism aveau sau trebuiau în mod necesar să aibă cunoștință de mesajul în discuție în litigiul principal în raport cu prezumția de nevinovăție, trebuie amintit că aceasta constituie un principiu general al dreptului Uniunii, care este în prezent prevăzut la articolul 48 alineatul (1) din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (a se vedea în acest sens Hotărârea E.ON Energie/Comisia, C-89/11 P, EU:C:2012:738, punctul 72), pe care statele membre sunt obligate să îl respecte atunci când aplică dreptul concurenței al Uniunii (a se vedea în acest sens Hotărârea VEBIC, C-439/08, EU:C:2010:739, punctul 63, și Hotărârea N., C-604/12, EU:C:2014:302, punctul 41).
- 39 Prezumția de nevinovăție se opune ca instanța de trimitere să deducă din simpla transmitere a mesajului în discuție în litigiul principal că agențiile de turism în cauză trebuiau în mod necesar să aibă cunoștință de conținutul acestuia.
- 40 Cu toate acestea, prezumția de nevinovăție nu se opune ca instanța de trimitere să considere că transmiterea mesajului în discuție în litigiul principal poate, în lumina altor indicii obiective și concordante, să stea la baza presupunerii că agențiile de turism în discuție în litigiul principal aveau cunoștință de conținutul mesajului începând de la data transmiterii sale, cu condiția ca respectivele agenții să păstreze posibilitatea de a o refuta.
- 41 În ceea ce privește această refutare, instanța de trimitere nu poate impune demersuri excesive sau nerealiste. Agențiile de turism în discuție în litigiile principale trebuie să aibă posibilitatea de a refuta prezumția că aveau cunoștință de conținutul mesajului în discuție în litigiul principal de la data transmiterii acestui mesaj demonstrând, de exemplu, că nu au primit mesajul respectiv sau că nu au consultat rubrica în discuție ori nu au consultat-o decât după ce s-a scurs un anumit timp de la această transmitere.
- 42 În al doilea rând, în ceea ce privește participarea agențiilor de turism în cauză la o practică concertată în sensul articolului 101 alineatul (1) TFUE, trebuie amintit, pe de o parte, că, în temeiul acestei dispoziții, noțiunea „practică concertată” implică, pe lângă concertarea dintre întreprinderile în cauză, un comportament pe piață care dă curs acestei concertări și o legătură de cauzalitate între aceste două elemente (Hotărârea Dole Food și Dole Fresh Fruit Europe/Comisia, C-286/13 P, EU:C:2015:184, punctul 126, precum și jurisprudența citată).
- 43 Pe de altă parte, trebuie să se arate că, așa cum se prezintă potrivit constatărilor instanței de trimitere, cauza principală se caracterizează prin faptul că administratorul sistemului informatic în cauză a transmis agențiilor de turism care participă la acest sistem un mesaj care viza o acțiune anticoncurențială comună, care putea fi consultat numai în rubrica „mesaj de informare” din sistemul informatic în cauză și la care acestea s-au abținut să răspundă în mod explicit. În urma transmiterii mesajului, a fost instituită o restricție tehnică ce a limitat la 3% reducerile care puteau fi aplicate rezervărilor în acest sistem. Deși restricția nu împiedica agențiile de turism în cauză să acorde clienților lor reduceri mai mari de 3%, ea implica totuși îndeplinirea unor formalități tehnice suplimentare pentru a proceda astfel.

- 44 Asemenea împrejurări sunt de natură să demonstreze o concertare între agențiile de turism care aveau cunoștința de conținutul mesajului în discuție în litigiul principal, putându-se considera că au achiesat în mod tacit la o practică anticoncurențială comună, întrucât celelalte două elemente constitutive ale unei practici concertate, amintite la punctul 42 din prezenta hotărâre, sunt de asemenea întrunite. În funcție de aprecierea probelor de către instanța de trimitere, se poate prezuma că o agenție de turism a participat la această concertare din momentul în care a avut cunoștința de conținutul respectiv.
- 45 În schimb, dacă cunoașterea de către o agenție de turism a respectivului mesaj nu poate fi stabilită, participarea sa la o concertare nu poate fi dedusă numai din existența restricției tehnice instituite în sistemul în discuție în litigiul principal, fără să se stabilească în temeiul altor indicii obiective și concordante că a achiesat în mod tacit la o acțiune anticoncurențială.
- 46 În al treilea rând, trebuie să se constate că o agenție de turism poate refuta prezumția participării sale la o practică concertată demonstrând că s-a distanțat public de această practică sau că a denunțat-o entităților administrative. În plus, potrivit jurisprudenței Curții, într-un caz precum cel în discuție în litigiul principal, în care nu este vorba despre o reuniune coluzivă, distanțarea publică sau denunțarea către entitățile administrative nu sunt unicele mijloace pentru a refuta prezumția participării unei întreprinderi la o încălcare, ci pot fi prezentate și alte probe în acest scop (a se vedea în acest sens Hotărârea Total Marketing Services/Comisia, C-634/13 P, EU:C:2015:614, punctele 23 și 24).
- 47 În ceea ce privește analiza aspectului dacă agențiile de turism în cauză s-au distanțat public de concertarea în discuție în litigiul principal, trebuie să se constate că, în împrejurări speciale cum sunt cele în discuție în litigiul principal, nu se poate impune ca declarația agenției de turism care are intenția de a se distanța să fie făcută în raport cu toți concurenții care au fost destinatari ai mesajului în discuție în litigiul principal, întrucât o astfel de agenție nu este material în măsură să cunoască acești destinatari.
- 48 În această situație, instanța de trimitere poate accepta ca o obiecțiune clară și explicită adresată administratorului programului informatic E-TURAS să fie de natură să răstoarne prezumția menționată.
- 49 În ceea ce privește posibilitatea de a refuta prezumția participării la o practică concertată prin alte probe decât cea a unei distanțări publice sau a unei denunțări către entitățile administrative, trebuie să se constate că, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, prezumția de cauzalitate dintre concertare și comportamentul pe piață al întreprinderilor care participă la aceasta, menționată la punctul 33 din prezenta hotărâre, ar putea fi refutată prin proba unei aplicări sistematice a unei reduceri care depășește plafonarea în cauză.
- 50 Având în vedere toate considerațiile precedente, este necesar să se răspundă la întrebările adresate astfel:
- articolul 101 alineatul (1) TFUE trebuie interpretat în sensul că, atunci când administratorul unui sistem informatic destinat să permită unor agenții de turism să vândă călătorii pe site-ul lor internet potrivit unui mod de rezervare uniform transmite acestor operatori economici, prin intermediul unei poște electronice personale, un mesaj prin care îi avertizează că reducerile aferente produselor vândute prin intermediul acestui sistem vor fi pe viitor plafonate și că, în urma difuzării acestui mesaj, sistemul în cauză suferă modificările tehnice necesare pentru a pune în aplicare această măsură, se poate prezuma că respectivii operatori economici, de la momentul în care au avut cunoștința de mesajul transmis de administratorul sistemului, au participat la o practică concertată în sensul dispoziției menționate dacă nu s-au distanțat în mod public de această practică, nu au denunțat-o entităților administrative sau nu au adus alte probe pentru a refuta această prezumție, precum proba unei aplicări sistematice a unei reduceri care depășește plafonarea în cauză;

— revine instanței de trimitere sarcina de a examina, în temeiul normelor naționale care guvernează aprecierea probelor și nivelul probatoriu necesar, dacă, în raport cu ansamblul circumstanțelor care îi sunt prezentate, transmiterea unui mesaj precum cel în discuție în litigiul principal poate constitui o probă suficientă pentru a stabili că destinatarii săi aveau cunoștința de conținutul lui. Prezumția de nevinovăție se opune ca instanța de trimitere să considere că simpla transmitere a mesajului menționat poate constitui o probă suficientă pentru a stabili că destinatarii săi trebuiau în mod necesar să aibă cunoștința de conținutul acestuia.

Cu privire la cheltuielile de judecată

⁵¹ Întrucât, în privința părților din litigiul principal, procedura are caracterul unui incident survenit la instanța de trimitere, este de competența acesteia să se pronunțe cu privire la cheltuielile de judecată. Cheltuielile efectuate pentru a prezenta observații Curții, altele decât cele ale părților menționate, nu pot face obiectul unei rambursări.

Pentru aceste motive, Curtea (Camera a cincea) declară:

Articolul 101 alineatul (1) TFUE trebuie interpretat în sensul că, atunci când administratorul unui sistem informatic destinat să permită unor agenții de turism să vândă călătorii pe site-urile lor internet potrivit unui mod de rezervare uniform transmite acestor operatori economici, prin intermediul unei poște electronice personale, un mesaj prin care îi avertizează că reducerile aferente produselor vândute prin intermediul acestui sistem vor fi pe viitor plafonate și că, în urma difuzării acestui mesaj, sistemul în cauză suferă modificările tehnice necesare pentru a pune în aplicare această măsură, se poate prezuma că respectivii operatori economici, de la momentul în care au avut cunoștința de mesajul transmis de administratorul sistemului, au participat la o practică concertată în sensul dispoziției menționate dacă nu s-au distanțat în mod public de această practică, nu au denunțat-o entităților administrative sau nu au adus alte probe pentru a refuta această prezumție, precum proba unei aplicări sistematice a unei reduceri care depășește plafonarea în cauză.

Revine instanței de trimitere sarcina de a examina, în temeiul normelor naționale care guvernează aprecierea probelor și nivelul probatoriu necesar, dacă, în raport cu ansamblul circumstanțelor care îi sunt prezentate, transmiterea unui mesaj precum cel în discuție în litigiul principal poate constitui o probă suficientă pentru a stabili că destinatarii săi aveau cunoștința de conținutul lui. Prezumția de nevinovăție se opune ca instanța de trimitere să considere că simpla transmitere a mesajului menționat poate constitui o probă suficientă pentru a stabili că destinatarii săi trebuiau în mod necesar să aibă cunoștința de conținutul acestuia.

Semnături